

Psychosemantic Approach in Researches of Professional Self-consciousness of Future Psychologists

Психосемантичний підхід у дослідженнях професійної самосвідомості майбутніх психологів

Olha Drobot

Dr. in Psychology, Professor, Department of Pedagogy and Psychology of Vocational Education, National Aviation University, Kyiv (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5999-7632>

Researcher ID: E-8071-2016

E-mail: piterkiev@gmail.com

Ольга Дробот

Доктор психологічних наук, професор кафедри педагогіки та психології професійної освіти, Національний авіаційний університет, м. Київ (Україна)

Svitlana Mytrofanova

Postgraduate Student, Department of Psychology and Pedagogy, University of Modern Knowledge, Kyiv (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6514-9218>

Researcher ID: V-7808-2019

E-mail: mitrofanova_s@ukr.net

Світлана Митрофанова

Аспірантка кафедри психології та педагогіки, Приватний Вищий Навчальний Заклад «Університет сучасних знань», м. Київ (Україна)

Address for correspondence, e-mail: kpnu_lab_ps@ukr.net

Copyright: © Drobot Olha, Mytrofanova Svitalana

The article is licensed under **CC BY-NC 4.0 International**
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

© Drobot Olha, Mytrofanova Svitalana

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.114-134>

The author's contribution: O. Drobot – 50%, S. Mytrofanova – 50%.

Авторський внесок: О. Дробот – 50%, С. Митрофанова – 50%.

ABSTRACT

On the basis of theoretical analysis a number of professional components of group consciousness is separated, according to which it is possible to determine the factors of formation of professional self-consciousness of future psychologists. It is stated that in psychological science self-consciousness is treated in accordance with two paradigms: as mental process or a sum of processes, on the one hand, and as a result of mental processes, on the other hand. The relevance of psychosemantic approach as a paradigm for research of professional consciousness of future psychologists is substantiated. The categorical structure of professional consciousness of the subjects is aimed at preserving the semantic integrity of self-image. It is proved that the way the students imagine and project their professional future, is aware of life and professional goals, plan professional development and improve themselves according to the requirements of specialty, affect the efficiency of the process of professional development. It is shown that psychosemantic methods provide an opportunity to get information on how a professional realizes and evaluates the difficulties and contradictions of professional activity, internally perceives them, as well as independently and constructively overcomes them in accordance with his / her values. In terms of psychosemantics, it is stated that professional self-consciousness of future psychologists has a three-component structure, which is presented by: a cognitive component reflecting the awareness of their professionally important qualities, professional self-knowledge, which results in the formation of a «professional self-image»; an affectively measured component that includes professional self-assessment, self-acceptance, positive attitude to oneself as to a specialist, self-esteem, attitude to one's professional activity, which results in professional self-attitude; a behavioral component reflecting motivational value and regulatory activity aspects. The essence of professional self-consciousness is structured in terms of functions, processes and product at each of specified levels. It is concluded that the most important factor in the development of professional consciousness of future psychologists and the criterion of efficiency of their professional activity is the compulsory reflection of the content of own professional consciousness. Mastering a profession of psychologist forms professional assumptions of students, that predetermines the development of professional consciousness.

© Drobot Olha, Mytrofanova Svitlana

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.114-134>

<http://journals.uran.ua/index.php/2227-6246>

Key words: *psychosemantics of consciousness, professional consciousness, future psychologists, structure of self-consciousness.*

Вступ

Важливість ролі свідомості в житті людини та суспільства не потребує додаткової аргументації, проте психологічна проблематика свідомості залишається однією з недостатньо досліджених у сучасній науці. Людська свідомість, будучи вищим рівнем відображення дійсності, однією з найважливіших характеристик має здатність до рефлексії, тобто готовність до пізнання явищ навколишнього світу і самої людини (Абульханова, 1999). В останньому випадку свідомість обертається до дослідника своєю найцікавішою та найінтимнішою стороною – самосвідомістю особистості.

Проблема самосвідомості – одна з найважливіших у дослідженні особистості. У зарубіжній класичній психологічній літературі ця проблематика розглядається у працях У. Джеймса (Джеймс, 2018), Дж. Фодора (Fodor, 1989), у радянській психології – у працях К. О. Абульханової (Абульханова, 1999), С. Л. Рубінштейна (Рубинштейн, 1998), І. І. Чеснокової (Чеснокова, 1977), у пострадянській психології – в доробку Г. В. Акопова (Акопов, 1986), О. Ю. Артем'євої (Артемьева, 1999), О. Є. Сапогової (Сапогова, 1997).

Психосемантичний підхід до буденної свідомості досліджує переважно картину світу і систему значень, що стоїть за нею, як предмет психологічної науки (Fodor, 1989). На цьому тлі різні види професійної свідомості та самосвідомості нечасто потрапляють до фокусу уваги дослідників у галузі психосемантики. Експериментальна психосемантика як наукова галузь вивчає генезис, будову та функціонування індивідуальної системи значень, яка опосередковує процеси сприймання, мислення, пам'яті та відображає індивідуальний, а у груповому дослідженні – колективний набір особливостей, що зумовлюють і модифікують цей процес сприймання (Петренко, 2005).

У нашому дослідженні актуальним є саме професійний компонент групової свідомості, на основі якого можливе визначення чинників формування професійної самосвідомості групи майбутніх психологів.

Мета статті – обґрунтування психосемантичного підходу як парадигми вивчення професійної свідомості майбутніх психологів шляхом побудови суб'єктивних семантичних просторів.

Завдання статті

Поставлені завдання полягали у виконанні таких дослідницьких процедур:

- огляд і теоретичний аналіз спеціальної літератури з питань стану розробленості проблеми професійної самосвідомості майбутніх психологів;
- укладання структурної моделі професійної самосвідомості майбутніх психологів.

Методи та методики дослідження

Для вирішення поставлених завдань було використано теоретичні методи дослідження, зокрема: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних та емпіричних даних, моделювання.

Результати та дискусії

Самосвідомість визначається як складний психічний процес, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю великої кількості «образів» самої себе в різних ситуаціях діяльності та поведінки, в усіх формах взаємодії з іншими людьми та в поєднанні цих образів у єдине цілісне утворення – спочатку в уявлення, а потім у поняття свого власного «Я» як суб'єкта, відмінного від інших суб'єктів (Чеснокова, 1977).

На сьогодні беззаперечно доведено, що феномен самосвідомості є інтегральним новоутворенням особистості на певному етапі її розвитку, що забезпечує цілісність її внутрішньо-

го світу (Абульханова, 1999). При цьому кожний прояв само-свідомості є результатом складної взаємодії всіх складників структури особистості: її особистісних якостей, здібностей, мотивів, потреб, цілей, емоційної сфери, накопиченого життєвого досвіду тощо. Здатність до самоусвідомлення є характерною особливістю людини як високорозвиненої соціальної істоти. Отже, самосвідомість – це один із проявів свідомості як відокремлення себе («Я») від об'єктивного світу (не «Я»); усвідомлення, оцінка людиною себе, свого місця у світі, своїх інтересів, знань, переживань, поведінки тощо.

У найширшому, філософському розумінні самосвідомість являє собою спосіб усвідомлення людиною унікальної цінності та неповторності своєї особистості, виокремлення з природи і світу людей свого «Я». Що стосується самосвідомості у широкому психологічному значенні, то це поняття стосується безпосередньо соціальних груп – класів, етносів тощо, на рівні теоретичного мислення вона приймає форму рефлексії. Зароджується самосвідомість ще з розвитком мови, форм спілкування та предметної діяльності людини й спочатку набуває вигляд родової та групової свідомості. Отже, наслідком тривалого історичного розвитку і відповідних форм мислення є становлення чуття «Я» (Чеснокова, 1977).

У психологічній науці самосвідомість розглядається згідно з двома парадигмами: з одного боку, як психічний процес або сума процесів, з іншого – як результат психічних процесів. Першість дихотомічного погляду на сутність самосвідомості належить У. Джеймсу. Вводячи глобальне особистісне поняття «Я» (Self), учений убачав у ньому первинне утворення, у якому поєднується «Я-усвідомлююче» (I) з «Я-як об'єкт усвідомлення» (Me). Ці дві сторони одного цілого завжди існують узгоджено, оскільки перше з них являє собою чистий досвід (I), а друге – зміст цього досвіду (Me). У. Джемс зазначає, що «Я-як об'єкт» охоплює все, що можна назвати своїм: «Я» духовне, «Я» матеріальне, «Я» соціальне та «Я» фізичне (Джеймс, 2018).

На противагу результативному, процесуальний погляд розвинений у працях К. Ясперса (Ясперс, 1997). Учений репрезентує самосвідомість як процес згідно з декількома параметрами: «Свідомість «Я» має чотири формальні ознаки: 1) почуття діяльності – усвідомлення себе як активної істоти; 2) усвідомлення своєї єдності: в кожен момент я усвідомлюю, що я єдиний; 3) усвідомлення власної ідентичності: я залишаюся тим, ким був завжди; 4) усвідомлення того, що «Я» відмінне від решти світу, від усього, що не є «Я»» (Ясперс, 1997: 159).

Як відомо, психосемантичний підхід у дослідженні свідомості спирається на методичний принцип дослідження образів, понять, об'єктів через вивчення «упередженості» людської свідомості шляхом реконструкції системи індивідуальних значень (Osgood, 1952). Матриця таких оцінок є вихідним матеріалом для подальшого аналізу. Отримані в результаті математичної обробки матриці фактори утворюють семантичний простір, у якому розташовується об'єкт оцінювання. Цей простір виступає «операціональним аналогом категоріальної структури свідомості досліджуваних» (Петренко, 2005: 184).

При реконструкції категоріальних структур індивідуальної свідомості, що опосередковують сприйняття об'єкта, відбувається моделювання суб'єктивної картини світу (або окремої проблеми) в тому вигляді, у якому вона дана свідомості окремої людини (Артемьева, 1999). Цей підхід спрямований на вивчення особистості, а не індивіда. У зазначеному контексті особистість – це індивід, який має розвинену, семантично організовану картину світу, здатність до рефлексії, регулює свою поведінку на основі процесів категоризації, спрямованих на збереження смислової цілісності образу «Я».

Психосемантичний підхід у нашому дослідженні дає змогу реконструювати категоріальні структури групової професійної свідомості майбутніх фахівців. На думку В. Ф. Петренка, такий підхід дозволяє вибудувати картину світу су-

б'єкта, визначити конструкти як певну систему координат, крізь яку людина сприймає світ (Петренко, 2005).

Період професійної підготовки є одним із найважливіших етапів формування особистості та її свідомості, на якому не лише проходить стрімке оволодіння професійними знаннями, навичками та вміннями, а також відбуваються істотні зміни у структурі самосвідомості. Від того, як студенти уявляють і проєктують своє професійне майбутнє, усвідомлюють життєві й професійні цілі, планують професійний розвиток і згідно з вимогами фаху самовдосконалюються, залежить ефективність процесу професійного становлення (Стасюк, 2009; Сторож, 2004).

Важливо зазначити безумовний вплив професійного навчання, а згодом і професійної діяльності на формування самосвідомості. Так, згідно з думкою С. Л. Рубінштейна, вищі психічні функції людини спеціалізуються «залежно від різних умов, у яких відбувається мисленнєвий процес» (Рубінштейн, 1998: 145).

Цікавим у психосемантичному сенсі є також розвиток професійної самосвідомості. Цей чинник є вирішальним серед тих, що впливають на успішність професійної діяльності психолога. Психосемантичні методи дають змогу отримати відомості про те, як професіонал усвідомлює й оцінює труднощі та протиріччя професійної діяльності, внутрішньо їх сприймає, самостійно і конструктивно вирішує їх відповідно до своїх цінностей.

Уже під час навчання у закладі вищої освіти людина починає розуміти, чи відповідає вибір професії її початковим уявленням. Глибинна семантика професійного самовизначення майбутнього фахівця, інтеграція його інтересів у професійну спрямованість, виникнення і розвиток професійного мислення – все це пов'язано з періодом навчання у ЗВО, адже у цей період життя людини формується значно ширша та стійкіша мотивація майбутньої професійної діяльності – науковий світогляд і професійна свідомість. Усі зазна-

чені аспекти підлягають психосемантичному вимірюванню й осмисленню.

Важливо наголосити, що робота психолога належить до категорії підвищеної відповідальності, оскільки пов'язана з надзвичайно складним і тонким феноменом – психікою та свідомістю людини, що, у свою чергу, висуває підвищені вимоги до підготовки фахівців. Від наявності й ступеня розвитку професійно значущих якостей професійної самосвідомості психолога залежить успіх професійної діяльності. Психолог із метою якісного здійснення трудової діяльності повинен уміти гнучко, творчо, за обмежений час отримувати інформацію, підбирати й адаптувати техніки і методики, оцінювати відповідність обраних методів меті, прогнозувати наслідки психологічного втручання.

Той факт, що психолог має досить високу планку вимог до професійної практичної діяльності, визначає основні детермінанти формування професійної свідомості цих фахівців. Однією з детермінант є розуміння і трансформація норм діяльності фахівця у смислові утворення, що дають змогу оцінювати, контролювати й спрямовувати його діяльність. Важливою детермінантою формування професійної свідомості психологів є норми і принципи тих психологічних напрямів, у руслі яких проходить робота з надання психологічної допомоги, а також специфіка психологічних проблем, яка відображає специфіку соціокультурної ситуації в суспільстві (Чепелева, 2001; Шевченко, 2006).

У гносеологічному плані психосемантика стоїть на засадах конструктивізму, який трактує психічне відображення як моделювання, що включає в образ світу аксіологічні, ціннісні компоненти. Моделювання в галузі самосвідомості може методологічно спиратися на концепцію А. О. Реана, який до складу професійної самосвідомості приєднує поняття професійної «Я-концепції». Автор пропонує таке визначення: «Професійна «Я-концепція» – це уявлення особистості про себе як професіонала» (Реан, 2007: 68). Згідно з цим

© Drobot Olha, Mytrofanova Svitlana

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.114-134>

визначенням слід розуміти, що професійна «Я-концепція» психолога є уявленням особистості про себе як психолога, що складається з ідеального образу «Я-професіонал», реального образу «Я», дзеркального «Я» та професійної самооцінки.

Так, І. П. Андрійчук, досліджуючи питання формування позитивної «Я-концепції» студентів-психологів у процесі навчання в закладі вищої освіти, пропонує власну модель особистості психолога, що включає в себе необхідні особистісні якості та риси, і все це автор поєднує у поняття позитивної «Я-концепції». Показниками позитивної «Я-концепції», на думку автора, є сталість й адекватність самооцінки, домінування інтернальних тенденцій локусу контролю, високий рівень самоповаги, відсутність тривожності в особистості та внутрішньоособистісних проблем (Андрійчук, 2003).

Вивчаючи психологічні властивості психологів, яких вони набувають у процесі професійної підготовки, Н. В. Чепелева виокремлює рівні в системі організації професійного психологічного навчання:

– світоглядний рівень, становлення якого повинно забезпечити засвоєння норм, зразків, правил поведінки, стійкої системи цінностей, яка б відповідала професійному етикету психолога;

– професійний рівень, що, як і всі інші, має на меті формування професійної свідомості майбутніх спеціалістів і спрямовується на оволодіння необхідною системою знань, технологією практичної діяльності майбутнього психолога, формування його психологічної культури;

– особистісний, метою якого є формування в студентів професійно важливих якостей особистості, гуманістичної спрямованості, «діалогічності» як центрального її компонента, здатності до професійної ідентифікації (Чепелева, 2001).

У. Л. Стасюк наголошує, що серед ключових психологічних характеристик професійних психологів провідне місце займає професійна компетентність (Стасюк, 2009). Компетентність – це «особливий тип організації предметно-специ-

фічних знань, який дозволяє приймати ефективні рішення у відповідній галузі діяльності» (Чепелева, 2001: 37). Аналізуючи цей термін, Н. В. Чепелева зазначає, що професійна компетентність «припускає не тільки оволодіння необхідними практичними вміннями та техніками, а й наявність у фахівців розвинутого поля професійних смислів, які здебільшого і зумовлюють творчий характер професійної діяльності психолога» (Чепелева, 2001: 45).

Г. В. Акопов виокремив десять основних властивостей професійної свідомості кваліфікованих психологів, які повинні:

- розглядати цілі психологічної допомоги як нові можливості клієнтів та виявляти їх у взаємодії з клієнтами;
- у ситуації професійної діяльності знаходити багато реакцій – вербальних і невербальних – на широкий спектр ситуацій і проблем;
- розуміти та поєднувати в роботі численні концепції;
- мати здатність до відпрацювання багатьох думок, слів і моделей поведінки як у межах своєї культури, так і інших культур;
- розуміти міру відповідальності всіх учасників професійної психологічної діяльності й володіти юридичними нормами регуляції відповідальності;
- постійно рефлексувати зміст своєї діяльності, реально оцінювати свої можливості й рівень кваліфікації;
- розуміти, що їх власні реакції діють на клієнта, і навпаки – реакції клієнта впливають на них самих, визначаючи та фіксуючи свої думки і почуття, бажання клієнтів;
- усвідомлювати людську гідність у роботі практичних психологів як самоцінність, тому що повага до гідності клієнтів – це аксіома, яка визначає їх чесність у спілкуванні з клієнтами в разі одержання, використання та передачі психологам особистої інформації;
- приділяти значну увагу узагальненій теорії, зміст якої вони активно рефлексують, постійно опановувати нові

теорії та підходи і створювати на їх основі власну концепцію психологічної допомоги;

– розглядати теорію як відображення реальності, закладаючи її в основу вироблення манери мислення (Акопов, 1986).

О. Є. Сапогова наводить такі основні характеристики професійної свідомості психолога.

- Дивергентність, тобто гнучкість. Дивергентність дає змогу психологу поставитися до типової ситуації, як до унікальної. Психолог не має права мислити категоріями «неправильно», «погано»: він дає множинну інтерпретацію психологічного факту.

- Філософічність. Філософічність свідомості допомагає розглянути психологічний факт на граничних об'єктах: цінність, смисл, сутність, буття. Філософська оцінка психологічного факту відкриває широкий спектр реагування на проблеми клієнта, взаємодії з ним у пошуках пояснень його проблеми, поведінки тощо.

- Метафоричність. Метафора у професійній діяльності є гносеологічним інструментом, засобом пізнання. Сутність метафори – перенесення смислу з одного предмета чи явища на іншій. У пізнанні метафора опосередковує перехід до нового знання, допомагаючи встановити в ньому подібне, уже відоме. Метафорична свідомість психолога є дуже цінною для особистості, тому що вона здатна виразити глибоко сховані почуття, підсилити враження від спілкування, зробити унікальну композицію з тієї психологічної інформації, що надає про себе клієнт.

- Екологічність. Маються на увазі чисті, безпечні для клієнта помисли, дбайливе ставлення до всіх складових його особистості. Екологічність також передбачає утримання від оцінки й коментарів дій клієнта, від тиску на нього.

- Інтуїтивність. Робота інтуїції передбачає охоплення цілого з усіма його частинами єдиним поглядом. Це здатність до творчості у стосунках із клієнтом. Без інтуїції пси-

холог дотримується набору прийомів, використовуючи стандартний стиль поведінки й реагування, шаблонні оцінки, вимоги, рекомендації.

- **Екзистенційність і феноменальність.** У структуру екзистенціальної свідомості входять турбота, совість, надія, чекання, напруга, пошуки, добро. Екзистенціальна свідомість проявляється потребою ставити самому собі запитання про смисл буття. Ця потреба багато в чому полегшує існування людини, знецінюючи світ речей. У психологічній свідомості екзистенційність розширює горизонти розуміння клієнта. Клієнт має власний сутнісний задум, він вільний у помислах і вчинках, відповідальний за себе. Екзистенціальна свідомість диктує необхідність входити в життєвий простір клієнта, осягати його сутність, смисли й емоції. Вона не ставить перед клієнтом зовнішніх цілей, а орієнтує його у власних цілях і смислах. Феноменальність свідомості проявляється у визнанні феноменальності особистості й вимогах до її аналізу множинних унікальних підходів, концепцій і теорій.

- **Уява і креативність.** Уява психолога – вихід у нові сфери пізнання клієнта як філософської системи і психологічної реальності. Креативність – здатність створювати нові смисли на основі думок, дій, учинків клієнта; дописувати й добудовувати не зроблені уявлення про свою проблему, виводити проблеми клієнта з рамок помилкових уявлень. Це вихід за межі стереотипного вирішення проблеми.

- **Гуманітарність.** Гуманітарна свідомість викликає протест проти технологізації людських відносин і технічних прийомів аналізу й інтерпретації подій. Гуманітарність свідомості психолога є мистецтвом проживання ситуації, занурення в психічний стан клієнта.

- **Діалогічність.** Опанувати внутрішньою сутністю людини, ставлячись до неї як до об'єкта своєї уваги, своєї компетентності, своєї діяльності, не можливо. Тільки у системі «я суб'єкт – ти суб'єкт» можна домогтися результату. В діалогічній свідомості сполучаються різні логіки, різні системи

оцінок, різні погляди, ідеї, теорії. Загалом діалогічна свідомість є потребою розвивати власні ідеї у багатозначному контексті.

- Полікультурність. Психолог зобов'язаний діяти, мислити, приймати рішення, включаючи у свою соціокультурну систему клієнта, що дає йому змогу приєднатися до його внутрішнього світу. Полікультурність також передбачає розуміння меж своєї компетентності.

- Теоретичність. Це своєрідна манера мислення, коли факти узагальнюються та вводяться в систему знань і категорій.

- Інтерпретаційність. Інтерпретації – це психологічний спосіб формування ставлення психолога до чогось або когось. Здатність до інтерпретації – це здатність будувати смислові композиції, версії, думки, пояснення. У психологічній практиці інтерпретація – це здатність виявляти нове положення особистості в обставинах, що змінилися, і визначати його.

- Трансперсональність. Якість психологічної свідомості, що дає змогу увійти у приховану систему здібностей і можливостей клієнта, розуміти його як особистість і розуміти мову, якою вона себе виражає. Трансперсональність дає можливість бачити багатозначність кожної людини, невичерпну глибину її душі й надію на краще (Сапогова, 1997: 2–4).

Н. Ф. Шевченко, посилаючись на О. Є. Сапогову (Сапогова, 1997) і торкаючись особливостей професійно-психологічної свідомості, зазначає, що необхідно починати з визначення природи тієї діяльності, для якої вона створюється й специфікується. Автор має на увазі внутрішню роботу – тобто, роботу, яка відбувається у внутрішньому плані психологічної свідомості, в галузі індивідуальної психосемантики (Шевченко, 2006).

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми дав підстави укласти концептуальну модель професійної самосвідомості психологів (рис. 1).

Рис. 1. Структурно-функціональна модель професійної самосвідомості психологів

У цій моделі професійна самосвідомість майбутніх психологів розглянута з точки зору психосемантики змісту і має трикомпонентну структуру, яка представлена: когнітивним компонентом, що відображає усвідомлення своїх професійно важливих якостей, професійне самопізнання, внаслідок чого формується «професійний образ Я»; афективно-оцінним компонентом, що включає професійну самооцінку, самоприйняття, позитивне ставлення до себе як до фахівця, самоповагу, ставлення до своєї професійної діяльності, результатом чого є професійне самоствавлення; поведінковим компонентом, що відображає мотиваційно-ціннісні та регулятивно-діяльнісні аспекти.

Провідними функціями професійної самосвідомості на когнітивному рівні є категоризація об'єктів світу професії, формування науково-психологічного світогляду та поглиблення психологічної свідомості. На афективно-оцінному рівні самосвідомість забезпечує суб'єктивне оцінювання образів, понять, об'єктів, пов'язаних із «Я-професійним», на поведін-

ковому – забезпечує рефлексивність фахівця у професійній діяльності.

Процеси та механізми, що функціонують на когнітивному рівні самосвідомості – це смислоутворення, метатеоретичне мислення (усвідомлення принципів надання допомоги у різних психологічних традиціях); на афективно-оцінному рівні – рефлексія, розуміння і трансформація норм професійної діяльності, самоусвідомлення та самооцінка, усвідомлення й оцінка труднощів і протиріч професійної діяльності; на поведінковому рівні – це мотивація до оволодіння професійними знаннями, навичками та вміннями, а також сповідання цінностей і норм психо-практичної діяльності.

Продуктом (результатом) когнітивних процесів, які забезпечують діяльність професійної самосвідомості, є професійне психологічне мислення (когнітивний рівень), професійна «Я-концепція» (ідеальний образ «Я-професіонал», реальний образ «Я», дзеркальне «Я») – афективно-оцінний рівень, та професійна культура особистості психолога – поведінковий рівень репрезентації цього феномену.

Висновки

Проблема самосвідомості впродовж тривалого часу зберігає свою актуальність, оскільки є однією зі складних і дискусійних. На сучасному етапі розвитку надзвичайно важливим і необхідним завданням є синтез доробку різних шкіл психології самосвідомості, узагальнення всього цінного, що напрацьовано різними дослідниками, попри термінологічні та методологічні незгодження між ними.

Професійна самосвідомість є своєрідною проекцією закономірностей, змісту, структурних компонентів самосвідомості особистості на професійну діяльність. Розгляд психосемантичних аспектів професійної самосвідомості майбутніх психологів як чинників і критеріїв ефективності професійної діяльності дає підстави зробити висновок, що найважливішим чинником є обов'язкова рефлексія змісту власної професій-

ної свідомості. Оволодіння професією психолога формує суму професійних уявлень студентів, чим зумовлює формування професійної свідомості.

У статті шляхом застосування теоретичного аналізу було обґрунтовано релевантність психосемантичного підходу як парадигми дослідження професійної самосвідомості майбутніх психологів. Укладено трикомпонентну структурно-функціональну модель професійної самосвідомості, представлену когнітивним, афективно-оцінним і поведінковим рівнями репрезентації останньої. Сутність професійної самосвідомості структуровано в розрізі функцій, процесів і продукту на кожному із зазначених рівнів.

Наукову перспективу вбачаємо в узагальненні результатів емпіричного дослідження, що дасть змогу зробити припущення про найпоширеніші уявлення, категорії, на які спираються майбутні психологи у своєму сприйнятті світу психології; у реконструюванні чуттєвої тканини ставлення студентів до світу майбутньої професії.

Література

- Абульханова К. А. Психология и сознание личности. *Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности: Избранные психологические труды*. Москва : Московский психолого-социальный институт; Воронеж : МОДЭК, 1999. 224 с.
- Акопов Г. В. Психологические аспекты формирования профессионального сознания студентов. *Роль высшей школы в проведении реформы общеобразовательной и профессиональной школы*. Тез. докл. обл. межвуз. н.-м. конф. Куйбышев, 1986. С. 63–71.
- Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Тернопіль, 2003. 208 арк.
- Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики. Москва : Наука; Смысл. 1999. 350 с.
- Джеймс У. Психология / под ред. Л. А. Петровской. Москва : Рипол Классик, 2018. 616 с.
- Петренко В. Ф. Основы психосемантики. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 480 с.

- Реан А. А. Психология личности. *Социализация, поведение, общение*. Москва : АСТ, 2007. 407 с.
- Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь. *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург : Питер, 1998. С. 634–644.
- Сапогова Е. Е. Профессиональное психологическое сознание: рефлексия вслух. *Журнал практического психолога*. 1997. № 6. С. 3–13.
- Стасюк У. Л. Особливості професійного самовизначення майбутніх психологів. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої*. Кам'янець Подільський : Аксіома, 2009. Вип. 6. Ч. 2. С. 265–274.
- Сторож О. В. Аналіз основних теоретико-методологічних підходів до вивчення і розвитку самосвідомості особистості. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти*. 2004. Вип. 30. С. 202–207.
- Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. Москва : МГУ, 1977. 246 с.
- Чепелева Н. В. Личностная подготовка практического психолога в условиях вуза. *Психолого-педагогические основы личностно-ориентированного образования в МДЦ «Артек»*. Ялта : Артек, ГИА. 2001. С. 34–45.
- Шевченко Н. Ф. Формування професійної свідомості практичних психологів у системі вищої освіти: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2006. 296 с.
- Ясперс К. *Общая психопатология* / пер. Л. О. Акопян. Москва : Практика, 1997. 1053 с.
- Fodor, J. A. (1989). *Psychosemantics: the Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*. Cambridge, United Kingdom : MIT Press. 171 p. DOI 10.2307/2215623.
- Osgood, C. (1952). The nature and measurement of meaning. *Psychological Bulletin*, 49, 197–237. DOI 10.1037/h0055737.

References

- Abulkhanova, K.A. (1999). *Psikhologiya i soznanie lichnosti* [Psychology and consciousness of personality]. *Problemy metodologii, teorii i issledovaniia realnoy lichnosti – Problems of methodology, theory and research of the real personality*. Moskva: Moskovskiy psikhologo-sotsialnyi institut; Voronezh: MODEK [in Russian].
- Akopov, G. V. (1986). *Psikhologicheskie aspekty formirovaniia professionalnogo soznaniia studentov* [Psychological aspects of the formation

- of students' professional consciousness]. *Rol vysshey shkoly v provedenii reformy obscheobrazovatelnoi i professionalnoi shkoly – The role of higher education in the reform of general education and vocational schools*. Kuibyshev [in Russian].
- Andriichuk, I.P. (2003). Formuvannia pozytyvnoi Ya-kontseptsii osobystosti maibutnikh praktychnykh psykholohiv u protsesi profesiinoy pidhotovky [The formation of positive Me-concept of future counseling psychologists in the process of professional training]. *Candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
- Artemieva, E.Yu. (1999). *Osnovy psikhologii subiektivnoy semantiki [Fundamentals of the psychology of subjective semantics]*. Moskva : Nauka; Smysl [in Russian].
- James, U. (2018). *Psikhologiya [Psychology]*. Moskva : Ripol Klassik [in Russian].
- Petrenko, V. F. (2005). *Osnovy psikhosemantiki [Fundamentals of psycho-semantics]*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Rean, A.A. (2007). *Psikhologiya lichnosti [Psychology of Personality]. Sotsializatsiya, povedenie, obschenie – Socialization, behavior, communication*. Moskva : AST [in Russian].
- Rubinshtein, S.L. (1998). Samosoznanie lichnosti i ee zhiznennyi put [Self-consciousness of personality and his life way]. *Osnovy obschey psikhologii – Basics of General Psychology*. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
- Sapogova, E.E. (1997). Professionalnoe psikhologicheskoe soznanie: refleksiya vslukh [Professional psychological consciousness: reflection aloud]. *Zhurnal prakticheskogo psikhologa – Journal of practical psychologist*, 6, 3–13 [in Russian].
- Stasiuk, U.L. (2009). Osoblyvosti profesiinoho samovyznachennia maibutnikh psykholohiv [Features of professional self-determination of future psychologists]. *Problemy suchasnoi psykholohii. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufriievoi – Problems of modern psychology. Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohienko University, G.S. Kostiuk Institute of Psychology of NAES of Ukraine / Ed. S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva*, 6, 2, 265–274 [in Ukrainian].
- Storozh, O.V. (2004). Analiz osnovnykh teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv do vyvchennia i rozvytku samosvidomosti osobystosti [Analysis of the main theoretical and methodological approaches to the study and development of personality's self-consciousness]. *Onovlen-*

- nia змісту, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity – Renewal of content, forms and methods of teaching and education in educational institutions, 30, 202–207 [in Ukrainian].*
- Chesnokova, I.I. (1977). *Problema samosoznaniia v psikhologii [The problem of self-consciousness in psychology]*. Moskva : MGU [in Russian].
- Chepeleva, N.V. (2001). Lichnostnaia podgotovka prakticheskogo psikhologa v usloviyah vuza [Personal training of the counseling psychologist in the conditions of high school]. *Psikhologo-pedagogicheskie osnovy lichnostno-orientirovannogo obrazovaniya v MDTs «Artek» – Psychological and pedagogical foundations of personality-oriented education in the ICC «Artek»*. Yalta: Artek, GIA, 34–45 [in Russian].
- Shevchenko, N. F. (2006). Formuvannia profesiinoi svidomosti praktychnykh psykhologiv u systemi vyshchoi osvity [Formation of professional consciousness of practical psychologists in the system of higher education]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yaspers, K. (1997). *Obschaia psikhopatologiiia [General psychopathology]*. Moskva: Praktika [in Russian].
- Fodor, J. A. (1989). *Psychosemantics: the Problem of Meaning in the Philosophy of Mind*. Cambridge, United Kingdom: MIT Press. DOI: 10.2307/2215623.
- Osgood, C. (1952). The nature and measurement of meaning. *Psychological Bulletin, 49, 197–237*. DOI: 10.1037/h0055737.

Дробот Ольга, Митрофанова Світлана. Психосемантичний підхід у дослідженнях професійної самосвідомості майбутніх психологів

АНОТАЦІЯ

У статті на підставі теоретичного аналізу виокремлено низку професійних компонентів групової свідомості, на основі яких можливе визначення чинників формування професійної самосвідомості майбутніх психологів. Обґрунтовано релевантність психосемантичного підходу як парадигми дослідження професійної свідомості майбутніх психологів. Доведено актуальність констатації та подальшого розвитку психосемантичного змісту професійної свідомості майбутніх психологів на всіх рівнях організації професійного психологічного навчання: світоглядному, професійному, особистісному. Категоріальна структура професійної свідомості досліджуваних спрямована на збереження смислової цілісності образу «Я». Доведено, що від того, як студенти уявляють і проєктують своє професійне майбутнє, усвідомлюють життєві та професійні цілі, планують

© Drobot Olha, Mytrofanova Svitlana

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.114-134>

професійний розвиток і згідно з вимогами фаху самовдосконалюються, залежить ефективність процесу професійного становлення. Показано, що психосемантичні методи дають змогу отримати відомості про те, як професіонал усвідомлює й оцінює труднощі та протиріччя професійної діяльності, внутрішньо їх сприймає, самотійно і конструктивно вирішує їх відповідно до своїх цінностей. Із точки зору психосемантики констатовано, що професійна самосвідомість майбутніх психологів має трикомпонентну структуру, яка представлена: когнітивним компонентом, що відображає усвідомлення своїх професійно важливих якостей, професійне самопізнання, внаслідок чого формується «професійний образ Я»; афективно-оцінним компонентом, що включає професійну самооцінку, самоприйняття, позитивне ставлення до себе як до фахівця, самоповагу, ставлення до своєї професійної діяльності, результатом чого є професійне самоставлення; поведінковим компонентом, що відображає мотиваційно-ціннісні та регулятивно-діяльнісні аспекти. Зроблено висновок, що найважливішим чинником розвитку професійної свідомості майбутніх психологів і критерієм ефективності їх професійної діяльності є обов'язкова рефлексія змісту власної професійної свідомості. Оволодіння професією психолога формує професійні уявлення студентів, чим зумовлює формування професійної свідомості.

Ключові слова: свідомість, професійна свідомість, майбутні психологи, психосемантика свідомості, структура самосвідомості.

Дробот Ольга, Митрофанова Светлана. Психосемантический подход в исследованиях профессионального самосознания будущих психологов

АННОТАЦИЯ

В статье на основании теоретического анализа выделен ряд профессиональных компонентов группового сознания, на основе которых возможно определение факторов формирования профессионального самосознания будущих психологов. Обосновано релевантность психосемантического подхода как парадигмы исследования профессионального сознания будущих психологов. Доказана актуальность констатации и дальнейшего развития психосемантического содержания профессионального сознания будущих психологов на всех уровнях организации профессионального психологического обучения: мировоззренческом, профессиональном, личностном. Категориальная структура профессионального сознания испы-

© Drobot Olha, Mytrofanova Svitlana

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.114-134>

туемых направлена на сохранение смысловой целостности образа «Я». Доказано, что от того, как студенты представляют и проектируют свое профессиональное будущее, осознают жизненные и профессиональные цели, планируют профессиональное развитие и, в соответствии с требованиями специальности, самосовершенствуются, зависит эффективность процесса профессионального становления. Показано, что психосемантические методы позволяют получить сведения о том, как профессионал понимает и оценивает трудности и противоречия профессиональной деятельности, внутренне их воспринимает, самостоятельно и конструктивно решает в соответствии со своими ценностями. С точки зрения психосемантики констатировано, что профессиональное самосознание будущих психологов имеет трехкомпонентную структуру, представленную: когнитивным компонентом, отображающим осознание своих профессионально важных качеств, профессиональное самопознание, в результате которого формируется «профессиональный образ Я»; аффективно-оценочным компонентом, включающим профессиональную самооценку, самопринятие, положительное отношение к себе как к специалисту, самоуважение, отношение к своей профессиональной деятельности, результатом чего является профессиональное самоотношение; поведенческим компонентом, отражающим мотивационно-ценностные и регулятивно-деятельностные аспекты. Сделан вывод о том, что важнейшим фактором развития профессионального сознания будущих психологов и критерием эффективности их профессиональной деятельности является обязательная рефлексия содержания своего профессионального сознания. Овладение профессией психолога формирует профессиональные представления студентов, чем обуславливает формирование профессионального сознания.

Ключевые слова: сознание, профессиональное сознание, будущие психологи, психосемантика сознания, структура самосознания.

Original manuscript received September 11, 2019

Revised manuscript accepted September 30, 2019